

Roman Szul, *Dynamika imperiów-cywilizacji a system światowy*, Polskie Towarzystwo Geopolityczne, Kraków 2022, 271 s.

Tematyka geopolityczna związana z powstawaniem i upadkiem imperiów ma długą historię sięgającą współczesności. O ile wydawało się, że świat po II wojnie światowej zmierza w kierunku pewnej, dość dynamicznej, ale jednak stabilizacji układu sił międzynarodowych, o tyle ostatnia dekada XX w. oraz wiek XXI okazały się przeczyć tym przewidywaniom. Monografia autorstwa Romana Szula, profesora w Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych (EUROREG) Uniwersytetu Warszawskiego, próbuje ukazać pewną logikę procesu tworzenia, ekspansji i upadku imperiów zarówno w dość długiej perspektywie historycznej, jak i z odniesieniami do sytuacji współczesnej. Autor zakończył bowiem swoje rozważania kilka miesięcy po agresji Rosji na Ukrainę i związanym z nią wybuchu pełnoskalowej wojny.

Recenzowana publikacja składa się 10 rozdziałów. Rozdział 1 ma charakter teoretyczno-metodologiczny. Autor precyzyjnie definiuje pojęcie cywilizacji jako przeciwieństwo barbarzyństwa albo jako oznaczenie pewnego etapu w rozwoju społeczno-gospodarczym lub też pewnego typu powiązania czynników kulturowych, ekonomiczno-materialnych i politycznych na określonym terytorium. Pojęcie cywilizacji, które może być – zdaniem Autora – synonimem imperium, oznacza bowiem system władzy i siły militarnej, wspartej na pewnych wierzeniach i wartościach, dysponujący zasobami ludzkimi, technologiami, zasobami materialnymi, przyrodniczymi i terytorium. Wydaje się, że o ile dwa pierwsze znaczenia cywilizacji mają walor bardziej historyczny, o tyle trzecie może mieć zastosowanie współcześnie, także w połączeniu z pojęciem imperium. Warto zauważyć, że pojęcie imperium w kategoriach wielkościowych jest trudno mierzalne. Powstaje pytanie: jakie państwo można uznać za imperium, biorąc pod uwagę np. potencjał demograficzny, liczebność armii, wielkość PKB, udział w organizacjach międzynarodowych itp.?

Ciekawy wątek w rozważaniach teoretycznych dotyczy warunków powstania imperiów, rozszerzania ich strefy wpływów, cyklu życia, upadku oraz dziedzictwa postimperialnego. Zdaniem Autora można sformułować sześć warunków powstania imperium. Są nimi:

- wielkość demograficzna, wyrażona masą krytyczną rzeczywistej liczby ludności;
- wielkość terytorialna, ze szczególnym uwzględnieniem obszarów łatwych do zagospodarowania na potrzeby osadnictwa;
- wielkość duchowa, przejawiająca się przekonaniem o wyjątkowości władcy lub narodu;
- wiedza w dziedzinie materialnej, duchowej i politycznej;
- władza, będąca podstawą utrzymania spójności państwa i jego bezpieczeństwa zewnętrznego;
- wyjątkowe wydarzenie, np. wygrana prestiżowa bitwa, dynastyczne małżeństwa itp.

Zadaniem Autora pierwsze pięć warunków musi być spełnione jednocześnie, a warunek szósty – oceniając z perspektywy historycznej – występował często jak element dodatkowy. Naturalną cechą imperiów jest ich ekspansja poprzez podbój nowych terenów i ludów lub ich przyciąganie (afiliacja, asymilacja). Mechanizmami ekspansji mogą być: efekt kuli śnieżnej, polegający na przyciąganiu kolejnych ludów i terytoriów, wzmacniających zasoby imperium, lub efekt sprężyny, polegający na wyzwaniu się narodów o silnej tożsamości spod obcego panowania.

Upadek imperiów – według Autora – odbywa się na skutek oddziaływania czynników wewnętrznych (osłabienie siły przyciągania) i/lub zewnętrznych (przegranie rywalizacji z nowo powstającym imperium). Cykl życia imperium-cywilizacji jest zróżnicowany, co może m.in. oznaczać długi czas inkubacji i krótki czas trwania albo eksplozję związaną z powstaniem i długotrwałym funkcjonowaniem. Pozostałości po upadłych imperiach mają charakter materialny (np. w postaci budowli czy sposobu zagospodarowania), kulturowy (np. językowy) oraz polityczny (w postaci chęci odzyskania

dawnej świetności). Ta ostatnia pozostałość może w pewnych warunkach być niebezpieczna dla porządku światowego czy regionalnego.

Kolejne siedem rozdziałów Autor poświęcił charakterystyce wybranych imperiów cywilizacji, uwzględniając wagę poszczególnych czynników ich powstania, czas trwania i przyczyny upadku. Są to:

- Europa, poczynając od imperium-cywilizacji rzymskiej, poprzez Civitas Dei, kondominium USA i Rosji/ZSRR, po upadek Rosji i próby odzyskania przez nią pozycji imperialnej, przy czym Autor – moim zdaniem – nie w pełni docenia Unię Europejską, która stanowi przejaw cywilizacji opartej na wartościach równościowych;
- islam jako cywilizacja i imperia: arabskie, osmańskie i Wielkich Mongołów, w których przypadku najtrwalszy okazał się czynnik kulturowy;
- nieistniejące, ale ważne w zakresie konsekwencji geopolitycznych dla Eurazji mongolskie imperium-cywilizacja Czyngis-chana;
- nieistniejące japońskie imperium-cywilizacja, którego wpływy geopolityczne odczuwane są nadal w Azji Południowo-Wschodniej;
- upadłe, ale podejmujące próby odzyskania znaczenia rosyjskie imperium-cywilizacja, dla którego ostatnio wywołana wojna z Ukrainą oznacza reorientację polityczno-gospodarczą w stronę Azji;
- najważniejsze po II wojnie światowej, globalne amerykańskie imperium-cywilizacja;
- chińskie imperium-cywilizacja, traktowane jako najstarsze upadłe, ale jednocześnie współcześnie jedno z najmłodszych.

Rozdział 9 poświęcony jest ewolucji systemu światowego, z zastosowaniem interesującej periodyzacji obejmującej następujące etapy:

- okres wstępny (do 1500 r.) określany jako czas globalizacji gatunku ludzkiego i funkcjonowania cywilizacji regionalnych;
- pierwsza fala globalizacji (1500–1800), oznaczająca powstanie systemu światowego;
- wielki wstrząs w systemie światowym, przypadający na przełom XVIII i XIX w.;
- druga faza globalizacji (1815–1914) z dominacją (ponowną) Europy;
- geopolityczne „trzęsienie ziemi” (1914–1949) oznaczające załamanie drugiej fali globalizacji;
- system światowy w okresie „zimnej wojny” (1948/1949–1989/1991);
- „złota dekada” Pax Americana i przyspieszenie trzeciej fali globalizacji (1990–2000);
- okres turbulencji (od 2000 r.), oznaczający osłabienie globalizacji i tworzenie się wielobiegunowego systemu światowego.

W rozdziale 10 Autor, podsumowując rozważania, stara się odpowiedzieć na pytanie: na ile przynależność danego obszaru do określonej cywilizacji ma znaczenie polityczne? Odpowiadając na nie, identyfikuje cztery sytuacje, w których ważny jest czynnik cywilizacyjny. Pierwsza z nich to rywalizacja i ekspansja równorzędnych imperiów, druga – poddanie obszaru oddziaływaniu różnych sił przyciągających, trzecia – wzmacnianie poczucia własnej siły politycznej imperiów przez odwołanie się do bycia cywilizacją, a czwarta – powstanie ponadpaństwowych ruchów politycznych, pretendujących do bycia przedstawicielami określonej religii.

Recenzowana monografia ma duże walory metodologiczne i poznawcze, a jej Autor jest niewątpliwie erudyta. W kolejnych wydaniach lub nowych pracach warto rozwinąć wątek: na ile współczesne mocarstwa (imperia) demokratyczne są w stanie rywalizować z dyktaturami imperialnymi, patrząc z perspektywy ich cyklu życia?

Andrzej Miszczuk
Katedra Polityki Gospodarczej i Regionalnej
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie